

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 821.161.2–398:82–091 Т. Шевченко

*Пластун Наталія
канд. філол. наук, асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка*

ВПЛИВ ФОЛЬКЛОРУ НА ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті здійснена спроба дослідити особливості впливу фольклору на поезію Тараса Шевченка, зокрема періоду романтизму. Розглянуті питання розкривають взаємодію між національно-етнічною, мовною, культурною та авторською свідомістю Тараса Шевченка, яка формує контамінаційний текст для сприйняття. Теори митця важливі не лише як особливості національного надбання українців та літературні пам'ятки першої половини XIX ст., але й для ознайомлення зі станом української літератури, з'ясування питання еволюціонування романтизму й закріплення його основних форм.

***Ключові слова:** романтизм; поет; фольклоризм; фольклор; поема; балада; українська народна пісня; поезія.*

Одним із найпотужніших напрямів в українській літературі XIX століття є романтизм, який мав багато спільних рис із європейським, але проявляв власні особливості. Обстоюючи високі ідеали, антитетичні інертній буденщині, право на творчість, непересічної особистості, схильної до сильних переживань, екстазу, креативу, відкриття першооснов буття, розуміння незацікавленого інтересу, сформульованого І. Кантом, романтики не завжди могли реалізувати свої мрії, тому переживали розчарування, відчай, відчуття світового осиротіння душі, світову скорботу, болісне роздвоєння свідомості, найповніше відображене в байронізмі. Заперечуючи нормативи класицизму і схеми Просвітництва, вони протиставили традиційному аполлонійству діонісійську стихію, не відкидали античної спадщини, але, прислухаючись до порад Й.-Г. Гердера, надавали перевагу все ж народним культурам, міфам, етнографізму, фольклору. Завдяки такій переорієнтації в багатьох європейських країнах формувалася національна свідомість, яка у слов'янських народів набула сенсу відродження, радикальних дій для відновлення суверенності. Романтизм небезпідставно мав національні варіанти, а серед них і український, який відкрив невичерпні джерела високого мистецтва в народній творчості. Відтоді вважали її скарбницею, до якої постійно зверталися письменники, збагачуючи своїми творами художню літературу і впливаючи новоякісними зразками на фольклор. Першими таке відкриття продемонстрували німецькі "штюрмери", зокрема Ф.-М. Клінгер, Й.-В. Гете та Ф. Шіллер, які ще в середині

XVIII ст. брали під сумнів канони Класицизму й Просвітництва, обстоювали діонісійську стихію в літературі, переосмислювали надбання усної народної творчості. Серед поширених жанрів романтизму великою популярністю, як відомо, користувалася балада, що походила від фольклорних джерел Провансу, шотландських та англійських пісень.

На думку Я. Гарасима, М. Грушевський послідовно виклав розуміння складності трансформаційного процесу, що відбувається під час контамінування одного типу словесності з іншим: 1) образи, теми й форми фольклору приходять у книжну літературу, твори освічених верств; 2) творчість "книжних верств" переходить в широкі маси некнижної людності та поширюється шляхом усної передачі; 3) повертаючись у народ, збагачена елементами книжними, така творчість входить ще раз у тісніше сполучення зі старшими мотивами і темами, що розвинулися в усній словесності в попередній добі. Як результат такого затяжного перероблювання й комбінування виходило щось нове в своїх сполученнях з матеріалом усним: одночасно народним в обробленні і широконаціональним в своєму складі; цей трансформаційний процес, що почався у княжій добі, триває досі [1, с. 119].

І. Франко, здійснюючи зразковий аналіз фольклоризму таких творів Т. Шевченка, як "Перебендя", "Тополя", "У тієї Катерини", застосував теорію імперсональності усної народної творчості й персоналізації художньої літератури, а також використав генетичний метод дослідження "Перебенді". І. Франко з погляду народного традиційного та авторського індивідуального досвіду переконливо доводив, що у творі Т. Шевченка "елемент традиційний і щодо змісту і щодо форми ще дуже сильний і помітний, але його могутня, світла індивідуальність усюди вміє тим запозиченим елементам надати відрубну, шевченківську ціху, відрубну окраску" [7, с. 78]. На переконання дослідника, "всі оригінальні прикмети його поезії: сердечна щирість, простота і zarazом пластичність вислову, чудово чиста мова, увесь той, так сказати, сік українських пісень народних, з меланхолійною основою і відтінками делікатного юмору, перетворений в кипучу кров самого Т. Шевченка, закрашений сильно його індивідуальністю" [5, с. 305]. Саме у поемі "Перебендя", яка датована 1839-тим роком, перед нами – образ справжнього кобзаря, живцем вихоплений із тогочасного, дійсного українського життя. Як і кобзарі, які несли у своїх піснях в народ моралізаторські настанови, історію та науку, так і Перебендя втілює в собі сплав духовного учителя і дух самого автора. У статті І. Франка читаємо: "Підношення щирого, людського почуття у своїх земляків, ублагороднювання їх серця і думок, зберігання споминів про бувальщину і передача добрих та світлих здобутків [...] новим

поколінням – ось зміст тої служби, ось діяльність кобзаря, співака народного, якого намалював нам Шевченко [...] і яким, очевидно, й сам бажав в ту пору статися для свого народу" [6, с. 99].

У статті "Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка" в розділі "Признаки народнопісенного стилю" Ф. Колесса констатував: "При формуванні свого оригінального поетичного стилю Шевченко знаходив у народних піснях і думках не тільки мотиви і теми, не тільки взірці віршової будови для великої частини своїх поезій; народні пісні й думи дали йому також невичерпні засоби для творення поетичної мови, такої колоритної й багатой на поетичні образи" [2, с. 255]. Учений підкреслював також, що поет, користуючись мотивами й темами народних дум та пісень, засобами народнопісенної поетики, завжди був оригінальним, ніколи не вдавався до наслідування, до переспівування народних пісень, проте, "віддаючи данину романтичному напрямкові та бажаючи у своїй творчості виявити ознаки народності, Т. Шевченко свідомо наближувався мотивами, висловом, а також формою до українських народних пісень і дум, чим визначав український колорит своїх поезій і зв'язував їх тісніше з рідною словесністю" [2, с. 256–264].

Навіть тема, взята з народної пісні, була для Т. Шевченка тільки "посівним зерном", стимулом до оригінальної творчості, подібно до музичного мотиву під рукою геніального композитора. Зокрема, такі твердження є особливо актуальними щодо поем "Тополя", "Наймичка", "Петрусь", "Титарівна". Пояснюючи нетлінність творів Т. Шевченка глибинними зв'язками з усною народною творчістю, Ф. Колесса констатував: "Коли ж Шевченкова поезія так сильно промовила до душі українського народу, що й ідеологічно об'єднала всі розрізнені його частини, та що протягом цілої сотні літ не втратила своєї живучості й величезного впливу, то пояснення цього факту знаходимо, між іншим, також у тісному зв'язку Шевченкової творчості з рідним ґрунтом – з українською народною поезією, тим вицвітом довговікової культури рідного слова серед широких мас українського народу" [2, с. 267].

На думку П. Куліша, як тільки ім'я поета визнається за народом, це одразу ж мотивує "полное разнообразие способностей принимать впечатления от внешнего мира и претворять их в собственную моральную сущность" [4, с. 162]. П. Куліш акцентував на геніальності народної поезії, вказуючи на її глибокий філософський підтекст, відтак, авторський твір має побутувати в "рядах свого народа [...], объясняют эстетическое впечатление и влияют на здоровье и возрастание духа народного, – чтобы предохранить всех и каждого отъ нарушения свой народности в литературе. Строгое соблюдение во всех без различия беллетрических произведениях полезно потому, что народ создает посредством их,

свое украинское я, крепнет в своей народности" [4, с. 162]. Як аргумент, П. Куліш аналізує родову належність творів Т. Шевченка, зокрема "Нащо мені чорні брови.." та поему "Катерина": "Вотъ оно, благотворное, жизненное действие легкихъ произведеній лирики и комизма, въ этомъ отношеніи Шевченко, въ своей элегіи: "Нащо мені чорні брови", такой же великий деятель, какъ и въ своей поэме "Катерина". И тамъ, и здесь онъ заставляеть сердце Украинца сознать себя украинским, а не какимъ-либо сердцемъ" [4, с. 162].

Отже, романтичні твори Т. Шевченка, зокрема "Думка", "Нащо мені чорні брови...", "Тополя", "Утоплена" та ін. – безцінний скарб для української нації, який з початку свого народження і до сьогодні не втрачає своєї актуальності як в Україні, так і далеко за її межами. Використавши такі особливі художні засоби, які зустрічаються в народних піснях та мові, зокрема: звертання "плачте, очі", "плач же, серце", метафори "очі плачуть", "щоб вітри почули", "літа марно пропадають", "серце в'яне", "серце нудить світом", зменшено-пестливі форми "чорнявому", "буйнесенькі", порівняння "серце, як голубка день і ніч воркує", "нудить світом, як пташка без волі", "свої люди – як чужії", епітети "лютеє горе", "вітри буйнесенькі", "тяжко жити" [7, с. 50]. Можемо констатувати, що з-під пера українського генія вийшло чимало шедеврів, які й досі зворушують народ. У поемах, баладах спостерігається яскрава авторська позиція, репрезентований індивідуальний характер персонажів ("Причинна", "Лілея", "Тополя", "Гамалія" тощо).

Особливий інтерес до фольклору як наукової категорії асоціюється передусім із романтизмом. Адже саме поняття, запроваджене В. Дж. Томсом у 1846 р., визрівало у творчості письменників "Озерної школи", гейдельберзьких романтиків, іллірійців, чеських будителів, польських повстанців, а також у творах і діяльності Харківської школи романтиків і "Руської трійці". Саме романтики різних країн стали першими теоретиками й практиками фольклоризму, основи якого були закладені в українській науці на сторінках "Украинского вестника", "Украинского журнала", "Украинского альманаха", "Запорожской старины", "Русалки Дністрової", "Этнографических обозрений", "Основы" тощо. Жвавий інтерес до народної творчості стимулював письменників до її дослідження, що переросло у змагання з нею, до появи нових жанрів, які збагатили національну літературу.

Багатогранна натура Т. Шевченка-романтика засвідчила близькість до фольклору не лише у поетичній сфері, а й у малярстві. Так, 1841 р. де Т. Шевченко виконав два начерки олівцем до балади "Утоплена", а в 1859 р. намалював три етюди й малюнок, що в літературі згадуються під назвами "Дніпрові русалки" та "Як русалки місяць ловлять".

У другий період творчості (1843–1847 рр.) поет написав баладу "Русалка" (1846), де, як і в "Утоплений", вивів образи-антиподи матері та її доньки-русалоньки. У порівнянні з жанровими зразками першого періоду творчості, цей твір, безперечно, новий крок "до вищого художнього синтезу й поглибленого аналізу дійсності. Автор поставив трагічну долю простої людини, скривдженої "злим панством", у безпосередню залежність від жорстоких соціальних обставин" [3, с. 37]. Оновлюється у творі й оповідна манера. Якщо у ранніх баладах "Причинна", "Утоплена", "Тополя" введено образ оповідача, який співчуває нещасним героїням, то в "Русалці" повчально-розповідний тон має суто особистісне забарвлення, оскільки початкова частина – це розповідь від першої особи, в якій дівчина-русалка переповідає історію власного життя: "Породила мене мати / В високих палатах, / Та й понесла серед ночі / У Дніпрі скупати. / Купаючи, розмовляла / Зо мною, малою : / – Пливи, пливи, моя доню, / Дніпром за водою. / Та впливи русалкою / Завтра серед ночі..." [8, с. 338]. Синтетизм фантастичного (перетворення дитини у русалку, образи "Дніпрових дівчат") і реалістичного (трагедія покритки, утоплення дочки, аморальність пана) – характерна ознака балади, у якій автор свідомо уникає описів природи, характеристик персонажів, зосереджуючи увагу на провідному мотиві кари за зраду, що розгортається як у моральному, так і в соціальному аспектах.

Отже, світобачення поетів-романтиків цілком відповідало духові усної народної творчості. Вважаючи природу вищою за культуру, вони, як послідовники Ж.-Ж. Руссо, розглядали "народні вірування і словесну творчість як частину природи, яка має бути включена до складу літератури, що спричинилося появою на початку XIX ст. в романтизмі течії, орієнтованої на фольклор" [10, с. 14–15]. Т. Шевченко, як поет-романтик, надзвичайно чутливий до народної стихії, фольклору, формував свій творчий почерк під їхнім могутнім впливом, засвідчуючи ментальну, етногенетичну й духовну спорідненість зі своїм народом, його світосприйняттям, долею й творчістю. Трансформація народної поетики, стилістики, образної системи на свідомому й підсвідомому рівнях своїм результатом мала оригінальні, позначені особливим індивідуально-авторським мисленням та майстерністю твори, зумовила їхню стильову специфіку. Будучи глибоко національною й народною за своєю поетикою, романтична поезія Т. Шевченка, водночас, є органічною складовою європейського мистецтва романтизму XIX ст., суголосною кращим його надбанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Гарасим Я.* Культурно-історична школа в українській фольклористиці / Я. Гарасим. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – 144 с.
2. *Колесса Ф.* Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка / Ф. Колесса // Колеса Ф. Фольклористичні праці. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 172–327.

3. *Кравченко В.* Балади Тараса Шевченка / В. Кравченко // Тези доповідей наук. конф. викладачів і студентів університету. – Запоріжжя : ЗДУ, 1994. – Ч. II – С. 85–87.

4. *Основа.* Южно-русский литературно-ученный вестник. – Санктпетербург : Типография М. Кулиша. – 1 февраля. – 1861.

5. *Франко І.* Передне слово [до видання "Перебенді" Т. Шевченка, Львів, 1889] / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 27. – 1980. – С. 285–307.

6. *Франко І.* Передне слово до видання: Т.Г.Шевченко "Перебендя". Львів. 1889. / І. Франко // Франко І. Шевченкознавчі студії. – Львів : Світ, 2005. – С. 89–108.

7. *Франко І.* "Тополя" Т. Шевченка / І. Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976–1986. – Т. 28. – 1980. – С. 73–88.

8. *Шевченко Т.* Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Т. Шевченко. – Харків : "Клуб Сімейного Дозвілля" – 2012.

9. *Шевченко Т.* Кобзарь / Т. Шевченко. – Санктпетербург : Типография Е. Фишера, 1840. (Факсимільне видання.– К. Дніпро, 1976).

10. *Яценко М.* Українська романтична поезія 20–60-х років XIX ст. / М. Яценко // Українські поети-романтики: Поетичні твори. / Упор. І.О. Дзеверін, О.Т. Гончар та ін. – К., 1987.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.16

Пластун Н.

ВЛИЯНИЕ ФОЛЬКЛОРА НА ТВОРЧЕСТВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье предпринята попытка исследовать особенности влияния фольклора на поэзию Тараса Шевченко, в частности периода романтизма. Рассмотренные вопросы раскрывают взаимодействие между национально-этническим, языковым, культурным и авторским сознанием Тараса Шевченко, которое формирует контаминационный текст для восприятия. Произведения поэта важны не только как особенности национального или литературного достояния первой половины XIX в., но и для ознакомления с состоянием украинской литературы, выяснения вопроса эволюционирования романтизма и закрепления его основных форм.

Ключевые слова: романтизм; поэт; фольклоризм; фольклор; поэма; баллада; украинская народная песня; поэзия.

Plastun N.

THE INFLUENCE OF FOLKLORE ON TARAS SHEVCHENKO'S CREATION

The article was attempt to explore the peculiaritys of influence of folklore on the poetry of Taras Shevchenko, in particular the period of Romanticism. The questions reveal the interaction between the national-ethnikchal, linguistic, cultural and author's consciousness of Taras Shevchenko, which formed the contamination text. Taras Shevchenko's poetry are important not only as a national heritage features of Ukrainian literature and elucidates status of Ukrainian literature, evolution of romanticism and consolidate its basic forms.

Key words: romanticism; poet; folklorizm; folklore; poem; ballad; Ukrainian folk song; poetry.